

KAZIMIERZ PIEKUT
BOGUMIŁA PAWLUŚKIEWICZ

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

NATURA 2000 A GOSPODAROWANIE GRUNTAMI NA TERENACH ROLNICZYCH

Abstract: Natura 2000 and Ground Management of Rural Areas. Natura 2000 network aim and scope have been presented in the paper. Ground use structure on Natura 2000 areas, number and area of special protection areas (spa) and special areas of conservation (sac) in voivodship arrangement have been given. Areas management in the light of the 6th article of Habitat Directive 92/43/ecc requirements were analysed. Problems and challenges bound with proper state of habitats and species protection on Natura 2000 sites have been described. Changes of agricultural grounds use resulting from Natura 2000 network management and implication for communities with Natura 2000 site development strategy have been discussed.

Wstęp

Program Natura 2000 jest wynikiem nowego spojrzenia Unii Europejskiej na zagadnienia ochrony środowiska i wyjścia poza jedynie prawne podejście (nakazywania i kontrolowania) do podejścia bardziej strategicznego, tj. do szeroko rozumianego zarządzania środowiskiem. Strategicznym celem zarządzania jest odłączenie wzrostu społeczno-gospodarczego od zużywania zasobów, w szczególności nieodnawialnych (w tym także dzikich gatunków, siedlisk, ekosystemów i krajobrazów). Do osiągnięcia tego celu, oprócz poprawy wdrażania prawa środowiskowego, zaleca się wykorzystywać różne narzędzia wpływania na decyzje producentów, konsumentów i planistów, przede wszystkim na poziomie lokalnym, gdzie podejmowane są decyzje o wykorzystaniu i zarządzaniu ziemią (COM 2005).

Sieć Natura 2000 jest wynikiem implementacji *Dyrektywy Rady 79/409/EWG o ochronie dzikich ptaków i Dyrektywy Rady 92/43/EWG o ochronie siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory*. Jej celem jest przyczynienie się do zapewnienia różnorodności biologicznej przez ochronę siedlisk przyrodniczych oraz dzikiej fauny i flory na europejskim terytorium państw członkowskich, do którego stosuje się Traktat (art. 2 *Dyrektywy 92/43/EWG*). Wdrażanie sieci w pierwszym etapie obejmuje przyjęcie listy miejsc kwalifikujących się do tej grupy obszarów, a następnie ustanowienie przez państwa członkowskie planów zarządzania tymi miejscami i obszarami.

Utworzenie i zarządzanie obszarami Natura 2000 należy rozpatrywać w szerszym kontekście niż tylko utratę różnorodności biologicznej, ale zmniejszenia zakresu i poziomu wielu dóbr i usług jakie człowiekowi, a w szczególności społecznościom wiejskim, dostarczają naturalne, niezdegradowane ekosystemy (COM 2006).

Celem pracy jest przedstawienie zmian użytkowania obszarów rolniczych wynikających z utworzenia i zarządzania siecią Natura 2000 oraz implikacjami w strategii rozwoju gmin mających obszar Natura 2000.

1. Sieć natura 2000

Na koniec 2010 r. sieć Natura 2000 na obszarze całej Unii obejmowała 26 106 miejsc. Łącznie pokrywała 17,51% obszaru lądowego UE-27. Morska część sieci obejmowała 3348 miejsc o łącznej powierzchni 198 760 km², co stanowi 21% całej powierzchni sieci. W Polsce obszary Natura 2000 na koniec 2010 r. pokrywały łącznie ponad 68 043 km². Część lądowa zajmowała 60 782 km², co stanowiło 19,44% powierzchni kraju (*Managing Natura 2000*).

W Polsce do końca 2009 r. zarejestrowane zostały 823 Obszary Specjalnej Ochrony siedlisk Natura 2000 (SOO), zajmujące łącznie 11,05% powierzchni kraju oraz 141 Obszarów Specjalnej Ochrony ptaków Natura 2000 (OSO), zajmujących 15,56% lądowej powierzchni Polski (Chmielewski 2011). Ponad 1/3 powierzchni sieci znajduje się na użytkach rolnych, których powierzchnia szacowana jest na ok. 2,3 mln ha (tab. 1).

Bezpośrednio z rolnictwem związanych jest 9 typów siedlisk przyrodniczych, są to głównie siedliska użytków zielonych (Dz.U. nr 77, poz. 510). Siedliska przyrodnicze o znaczeniu europejskim na obszarach rolniczych to różne typy łąk, muraw oraz enklawy siedlisk nie użytkowanych rolniczo. Największą część sieci Natura 2000 na terenach rolniczych, stanowią niżowe i górskie łąki użytkowane ekstensywnie – 6510. Obejmują one następujące podtypy: Łąka rajgrasowa (owsicowa) (*Arrhenatherion elatioris*) 6510-1, Łąka z wiechliną łąkową i kostrzewą czerwoną (*Poa pratensis-Festuca rubra*) 6510-2, Regłowa łąka mieczykowo-mietliczo-

Tabela 1

Struktura użytkowania gruntów na obszarach sieci Natura 2000 w Polsce (stan 2010)

Kategoria gruntów	Powierzchnia (tys. ha)		Struktura (%)	
	SOO	OSO	SOO	OSO
Użytki rolne	1 065, 3	1 855, 3	31,5	38,5
Lasy	2 029, 2	2 605, 4	59,9	54,1
Wody i tereny podmokłe	262, 8	305, 9	7,8	6,4
Pozostałe grunty	28, 9	48, 7	0,8	1,0
Razem	3 386, 2	4 815, 3	100,0	100,0

Źródło: Opracowano na podstawie danych Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska – GDOŚ.

Tabela 2

Powierzchnia i liczba obszarów Natura 2000
zarządzanych przez poszczególne województwa (stan na 30.06.2010)

Województwo	Typ obszaru Natura 2000						Ogółem obszary Natura 2000	
	PLH		PLB		PLC		ha	liczba
	ha	liczba	ha	liczba	ha	liczba		
Zachodniopomorskie	453 056,8	56	740 620,1	17	–	–	1 193 676,9	73
Podlaskie	457 322,5	19	482 798,0	7	81 752,6	2	1 021 873,1	28
Warmińsko-Mazurskie	282 568,6	41	583 309,2	14	–	–	865 877,8	55
Wielkopolskie	222 970,9	51	542 868,7	14	–	–	765 839,6	65
Podkarpackie	212 866,9	47	401 485,4	4	111 519,5	1	725 871,8	52
Pomorskie	183 948,6	90	502 475,6	11	–	–	686 424,2	101
Dolnośląskie	373 445,8	85	309 803,3	8	–	–	683 249,1	93
Mazowieckie	167 610,2	51	439 298,8	13	37640,5	1	644 549,5	65
Lubelskie	187 942,9	97	375 306,8	20	–	–	563 249,7	117
Małopolskie	123 558,0	81	201 385,6	10	21 018,1	1	345 961,7	92
Lubuskie	138 039,8	54	99 920,3	4	33 297,4	1	271 257,5	59
Świętokrzyskie	162 605,2	36	19 956,1	1	–	–	182 561,3	37
Śląskie	90 741,0	32	60 643,5	3	–	–	151 384,5	35
Kujawsko-Pomorskie	63 560,7	28	51 345,1	5	–	–	114 905,8	33
Łódzkie	44 422,4	30	33 598,5	2	–	–	78 020,9	32
Opolskie	31 349,3	17	6 279,7	3	–	–	37 629,0	20

PLH – obszary siedliskowe (SOO); PLB – obszary ptasie (OSO); PLC – obszary łączne (OSO odpowiada wydzielenemu SOO)

Źródło: Opracowano na podstawie SDF – GDOŚ.

wa (*Gladiolo-Agrostium capillaris*) 6510-3, Ciepłolubna łąka pienińska (*Anthyllidi-Trifolietum montani*) 6510-4. Poza łąką rajgrasową pozostałe łąki odznaczają się niską wartością rolniczą (niski plon i niska wartość paszowa). Ich istnienie jednak warunkowane jest systematycznym użytkowaniem, koszeniem i wypasem, które nie dopuszcza do wtórnej sukcesji krzewów i drzew. Na skład florystyczny łąk oprócz zróżnicowania warunków siedliskowych wpływa sposób i intensywność rolniczego użytkowania w dłuższym czasie (Piekut, Pawluśkiewicz 2005).

Obszary Natura 2000 koncentrują się w północnej części Polski oraz przy wschodniej i zachodniej granicy, co wynika ze zróżnicowanego stanu zachowania różnorodności biologicznej. Największa powierzchnia OSO zlokalizowana jest w województwach: zachodniopomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim, niewielka zaś w opolskim i świętokrzyskim. Największa powierzchnia SOO znajduje się w wojewódzkich podlaskim, zachodniopomorskim i dolnośląskim, a najmniejsza w opolskim i łódzkim (tab. 2).

W skali całego kraju ponad 2/3 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich ma na swoim terenie fragmenty sieci Natura 2000. Niekiedy są to niewielkie powierzchnie, nieprzekraczające 1%

obszaru gminy, ale w odniesieniu do 235 jednostek administracyjnych, a więc co dziesiątej, sieć Natura 2000 zajmuje ponad 50% ich powierzchni (Bołtromiuk 2011).

2. Zarządzanie obszarami Natura 2000

Zarządzanie obszarami Natura 2000 ma na celu promowanie różnorodności biologicznej przez zachowanie i odtwarzanie „właściwego stanu ochrony” siedlisk i gatunków w obrębie obszarów Natura 2000, z uwzględnieniem uwarunkowań ekonomicznych, społecznych, kulturowych i regionalnych. Ramy działań dla zachowania i ochrony obszarów oraz wymagania dotyczące aktywnego podejścia, zapobiegania i procedur określa art. 6. Dyrektywy Siedliskowej (92/43/EWG).

Zapisy art. 6. zachęcają państwa członkowskie do zarządzania obszarami chronionymi przez zrównoważony rozwój. Ustalają granice dla działań, które mogą negatywnie oddziaływać na obszary chronione, dopuszczając w określonych przypadkach na pewne odstępstwa. Artykuł 6. (1) zobowiązuje państwa członkowskie do podjęcia koniecznych działań ochronnych, które będą zintegrowane z planami rozwoju, a także zobowiązuje do podjęcia odpowiednich działań prawnych, administracyjnych lub opartych na dobrowolnych umowach, odpowiadających ekologicznym wymaganiom typów siedlisk przyrodniczych wymienionych w Załączniku I lub gatunków wymienionych w Załączniku II. Artykuł 6. (2) obliguje do podjęcia odpowiednich działań w celu uniknięcia na Specjalnych Obszarach Ochrony pogorszenia stanu siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków, jak również zakłócenia funkcjonowania gatunków, dla których zostały wyznaczone takie obszary, jeśli zakłócenie to może być znaczne w odniesieniu do celów niniejszej dyrektywy.

Korzystny stan ochrony dla siedliska przyrodniczego ma miejsce, gdy jego naturalny zasięg i powierzchnia w obrębie tego zasięgu są stałe lub zwiększają się, specyficzna struktura i funkcje konieczne do jego długotrwałego zachowania istnieją i prawdopodobnie będą istnieć w dającej się przewidzieć przyszłości oraz kiedy stan ochrony jego typowych gatunków jest korzystny.

Korzystny stan ochrony dla gatunku występuje, jeżeli dane o dynamice liczebności populacji rozpatrywanego gatunku wskazują, że utrzymuje się on w skali długoterminowej, jako zdolny do samodzielnego przetrwania składnik swoich siedlisk, naturalny zasięg gatunku nie zmniejsza się, ani też prawdopodobnie nie ulegnie zmniejszeniu w dającej się przewidzieć przyszłości oraz, jeśli istnieje i prawdopodobnie będzie istnieć w przyszłości wystarczająco duża powierzchnia siedlisk do zachowania jego populacji w długim czasie.

Korzystny stan ochrony siedliska przyrodniczego lub gatunku musi być rozpatrywany w kontekście ich naturalnych zasięgów, tzn. na poziomie biogeograficznym oraz na poziomie sieci Natura 2000. Ponieważ jednak, ekologiczna spójność sieci będzie zależała od obecności w niej poszczególnych obszarów i dalej, od stanu ochrony typów siedlisk przyrodniczych i gatunków występujących na tych obszarach, zawsze będzie niezbędną oceną korzystnego stanu ochrony na poziomie obszaru.

Pogorszenie stanu siedlisk występuje na danym obszarze, kiedy powierzchnia zajmowana przez to siedlisko ulegnie zmniejszeniu lub zmieni się specyficzna struktura i funkcje konieczne do długofalowego zachowania siedliska, lub też kiedy korzystny stan ochrony typowych gatunków powiązanych z siedliskiem, ulegnie pogorszeniu w porównaniu ze stanem wyjściowym. W takiej ocenie bierze się pod uwagę znaczenie danego obszaru dla spójności sieci.

Zakłócenie funkcjonowania gatunku ma miejsce na danym obszarze, kiedy dane o liczebności populacji dla tego obszaru pokazują, że gatunek nie może już dłużej stanowić jego żywotnego elementu w porównaniu do sytuacji wyjściowej. W takiej ocenie bierze się pod uwagę znaczenie danego obszaru dla spójności sieci.

Pogorszenie i zakłócenie oceniane jest w stosunku do stanu ochrony gatunków i siedlisk objętych ochroną. Na poziomie obszaru, zachowanie korzystnego stanu ochrony musi być oceniane względem początkowych warunków zapisanych w Standardowym Formularzu Danych (SDF), w momencie, kiedy dany obszar został wybrany lub zgłoszony, zgodnie ze znaczeniem tego obszaru dla zachowania ekologicznej spójności sieci. To pojęcie powinno być interpretowane w sposób dynamiczny, stosownie do ewolucji siedliska lub gatunku.

Artykuły 6 (3) i 6 (4) określają procedurę prawnych zabezpieczeń w odniesieniu do planów i przedsięwzięć mogących mieć istotne oddziaływanie na obszar Natura 2000. Artykuł 6 (3) stwierdza, że każdy plan lub przedsięwzięcie, które nie jest bezpośrednio związane lub konieczne do zarządzania obszarem, ale które może w znaczny sposób oddziaływać na ten obszar, zarówno osobno, jak i w połączeniu z innymi planami lub przedsięwzięciami, podlega właściwej ocenie pod kątem skutków dla danego obszaru z punktu widzenia celów ochrony obszaru. Artykuł 6 (4) podkreśla konieczność stosowania środków kompensujących dla zapewnienia ochrony ogólnej spójności Natury 2000 w przypadkach, gdy mimo negatywnej oceny skutków dla danego obszaru oraz braku rozwiązań alternatywnych, plan lub przedsięwzięcie musi zostać zrealizowane ze względu na konieczne wymogi nadrzędnego interesu publicznego, w tym wymogi o charakterze społecznym lub gospodarczym. O przyjętych środkach kompensujących państwo członkowskie informuje Komisję.

Procedura Ocen Oddziaływania na Środowisko planów i przedsięwzięć dotyczy zarówno planowanych zamierzeń na terenie wyznaczonych obszarów Natura 2000, jak również zlokalizowanych poza nimi, a mogących istotnie na ten obszar oddziaływać (Dz.U. nr 213, poz.1397). W tym ujęciu przedsięwzięciem jest więc również projekt intensyfikacji gospodarki rolnej. Z punktu widzenia Ocen Oddziaływania na Środowisko na obszarach Natura 2000 planami, które wymagają rozpatrzenia są plany mające bezpośrednie lub pośrednie skutki prawne dla użytkowanego terenu. Są to plany zagospodarowania przestrzennego, plany branżowe oraz różnego rodzaju programy o charakterze niedeklaratywnym. Istotą oceny planowanych zamierzeń nie są ich kategorie, a wywierane skutki na środowisko naturalne. Ocenie będą podlegały nawet komponenty planu lub projektu, które nie mają związku z ochroną obszaru, mimo że wchodzi w skład zamierzeń związanych z zarządzaniem ochroną. Ocena będzie wymagana także dla działań bezpośrednio związanych z ochroną jednego obszaru, jeśli będą one wpływać na inny obszar. Zasady przeprowadzenia odpowiedniej Oceny Oddziaływania na Środowisko określa *Ustawa* (2008).

Przy ustalaniu znacznego oddziaływania na obszarze Natura 2000 należy kierować się obiektywizmem oraz uwzględniać specyficzne cechy i warunki środowiskowe chronionego obszaru i spójności funkcjonowania sieci. W rozpoznaniu elementów wrażliwych z punktu widzenia celów ochrony, w tym integralności obszaru, szczególnie ważne są wyjściowe dane o obszarze zawarte w SDF. Wartość przyrodnicza obszaru, powinna być wyznaczana na podstawie terenowej inwentaryzacji siedlisk i gatunków o znaczeniu wspólnotowym, zagęszczenia tych gatunków, ich zdolności samoregulacyjnych, a także trendów, kierunków i nasilenia zmian determinujących funkcjonowanie ekosystemów, czy populacji. Określanie wystąpienia znacznego oddziaływania przeprowadza się zgodnie z zasadą przezorności, w której wątpliwości są interpretowane na korzyść ochrony środowiska, a nie na korzyść projektu. Również mechanizmy zabezpieczające muszą być uruchomione nie tylko w przypadku pewności, lecz przy prawdopodobieństwie wystąpienia znacznego oddziaływania, które może dotyczyć terenu nawet poza obszarem chronionym. W ocenie możliwości występowania znacznego oddziaływania należy brać pod uwagę kombinację innych planów i przedsięwzięć pod kątem ich skumulowanego oddziaływania.

Wymagania dotyczące podjęcia dodatkowych, specyficznych działań kompensujących, wyznaczone są dopiero po stwierdzeniu negatywnego wpływu na integralność obszaru Natura 2000 planu czy przedsięwzięcia, a których realizacja przewidziana jest z ważnych powodów społeczno-gospodarczych i braku rozwiązań alternatywnych. Celem środków kompensujących jest wyrównanie strat spowodowanych realizacją planu lub przedsięwzięcia. Program kompensacji musi składać się z działań ekologicznych, jak odtworzenie lub poprawa stanu siedlisk, introdukcja i restytucja gatunków, a także działań gospodarczych, które podtrzymują kluczowe funkcjonowanie ekologiczne. Podjęte działania muszą mieć bezpośredni związek z ilościowymi i jakościowymi aspektami elementów integralności, które mogą zostać naruszone. Skuteczność wdrażania środków kompensujących wymaga opracowania, indywidualnie dla danego obszaru, warunków wstępnych (identyfikacji potrzeb), zakresu, terminu i umiejscowienia środków. Efekt działań musi być widoczny w chwili wystąpienia szkód na danym obszarze. Jeśli warunek ten nie może być spełniony, wymagana jest dodatkowa kompensacja za zaistniałe w międzyczasie szkody.

3. Zarządzanie gruntami rolnymi – problemy i wyzwania

Siedliska przyrodnicze sieci Natura 2000 na terenach rolniczych to zasadniczo pozostałości tradycyjnego rolnictwa, w którym użytkowanie gruntów, sposób i intensywność gospodarowania dostosowane były do lokalnych warunków siedliskowych. Utrzymywanie przez dłuższy okres podobnego sposobu użytkowania powodowało wytworzenie się charakterystycznych zbiorowisk i sieci troficznych. Zatem utrzymanie warunków siedliskowych (wodnych, troficznych, itd.) lub przywrócenie tradycyjnego – rolniczego sposobu użytkowania obszarów Natura 2000 będzie decydować o sukcesie w osiągnięciu „właściwego stanu ochrony”

siedlisk i gatunków na poziomie referencyjnym, tj. warunków zapisanych w SDF (Pawluśkiewicz, Piekut 2011).

Problem utrzymania właściwego stanu ochrony na terenach rolniczych w Polsce wynika ze zmieniających się warunków siedliskowych, sposobu i intensywności gospodarki rolnej oraz zmian ekonomiki wiejskiej. W jednych miejscach postępuje specjalizacja, intensyfikacja i koncentracja produkcji rolniczej, w innych obserwuje się zaniechanie uprawy i marginalizację. Maleje pogłowie przeżuwaczy i wykorzystanie trwałych użytków zielonych do celów paszowych, szczególnie w gospodarstwach rezygnujących z chowu przeżuwaczy (Piekut, Łysak 2009). Globalizacja i rosnąca konkurencja zmienia strukturę konsumpcji i produkcji. Rosną oczekiwania cywilizacyjne i płacowe ludności rolniczej.

Tereny użytkowane rolniczo, które ze względu na gorsze warunki siedliskowe (glebę, rzeźbę terenu, uwilgotnienie) nie zostały przekształcone na wysoko produkcyjne pola, łąki czy pastwiska, a są włączone do programu Natura 2000 potrzebują rozwoju nie tylko dla wyrównywania dysparytetów społeczno-gospodarczych, ale zachowania żywotności ekonomicznej i społecznej, zwłaszcza na terenach bardziej odległych od ważniejszych ośrodków miejskich, z rzadką siecią dróg, w regionach peryferyjnych często opóźnionych gospodarczo (Zegar 2010). Tymczasem rolnicy obawiają się, że wdrażanie sieci Natura 2000, a szczególnie włączenie działań wynikających z planu zadań ochronnych do wymagań wzajemnej zgodności może pozbawić ich dochodu (płatności obszarowych). Korzystanie zaś z programu rolnośrodowiskowego – ochrona zagrożonych gatunków i siedlisk przyrodniczych (Pakiet 5) nie jest zbyt popularne. Powierzchnia podlegająca płatności nie jest zbyt duża, sporządzenie dokumentacji przyrodniczej spoczywa na rolniku, a procedura związana z formalną stroną pakietu jest dość skomplikowana. Wdrażanie programu Natura 2000 wzbudza wiele kontrowersji również wśród społeczności lokalnych – przedsiębiorców, urzędników, samorządowców. Gminy obawiają się spadku dochodów wskutek utrudnień i ograniczeń działalności gospodarczej i inwestycyjnej (w tym sprzedaży gruntów) oraz ewentualnych kosztów związanych z wdrożeniem i funkcjonowaniem sieci. Inwestorzy obawiają się utrudnienia i wydłużenia procesu inwestycyjnego, a urzędnicy problemów i większego nakładu pracy (Bołtromiuk 2010; Kłodziński 2010).

Obszar Natura 2000 to nowa sytuacja dla rozwoju gminy, nadzór nad obszarem sprawuje Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska (nad obszarami o znaczeniu wspólnotowym – Komisja Europejska). Działalność gospodarcza, rolna, leśna, łowiecka, itd. nie podlega ograniczeniu pod warunkiem, że nie oddziałuje negatywnie na cele ochrony obszaru, tj.:

- nie pogorszy stanu siedlisk przyrodniczych lub siedlisk gatunków roślin i zwierząt, dla których ochrony został wyznaczony obszar,
- nie wpłynie negatywnie na gatunki, dla których ochrony został wyznaczony obszar,
- nie pogorszy integralności obszaru Natura 2000 lub jego powiązania z innymi obszarami.

Aby móc taką działalność prowadzić konieczna jest aktualna wiedza na temat obszaru, jego dokładnych granic, a przede wszystkim o występowaniu przedmiotów ochrony, aktualnym ich stanie, zagrożeniach i możliwościach ochrony, oraz o istniejących i projektowanych planach i kierunkach zagospodarowania przestrzennego gmin, strategiach i programach dotyczących obszaru lub mogących mieć na niego wpływ. Dotyczy to szczególnie sytuacji, gdzie

SDF były przygotowane na podstawie fragmentarycznych lub szacunkowych danych inwentaryzacyjnych (Chmielewski *et al.* 2004). Zatem niezbędne są plany zadań ochronnych. Wynika to także z art. 28.1. *Ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*. Tryb sporządzania projektu planu zadań ochronnych, zakres prac koniecznych do sporządzenia projektu oraz tryb dokonywania zmian w planie zadań ochronnych określa *Rozporządzenie Ministra Środowiska z 17 lutego 2010 r.* Brak tych planów powoduje paraliż decyzyjny.

Podstawową fazą projektu planu zadań ochronnych jest zweryfikowana i uzupełniona ocena stanu ochrony przedmiotów ochrony, dokonana na podstawie niezbędnych uzupełniających inwentaryzacyjnych prac terenowych, rozpoznanie warunków funkcjonowania przedmiotów ochrony, polegające na łącznej ocenie stanu ochrony siedlisk przyrodniczych i gatunków. Kolejnym etapem jest ocena istniejących i potencjalnych zagrożeń utrzymania lub osiągnięcia „korzystnego stanu ochrony” oraz ocena prawdopodobnych kierunków zmian warunków przyrodniczych, społecznych, gospodarczych, i ich możliwego wpływu na parametry stanu ochrony. Diagnoza ta, stanowi podstawę do ustalenia działań ochronnych oraz wskazań do zmian studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego itp. Wysłuchanie przez sporządzającego projekt planu zadań ochronnych osób i podmiotów prowadzących działalność w obrębie ocenianych siedlisk, a więc znających historię ich powstawania i użytkowania może nie tylko znacznie doprecyzować charakterystykę, zagrożenia i potrzebne działania ochronne, ale także uniknąć wielu nieporozumień i konfliktów. Im diagnoza będzie precyzyjniejsza, a opinie i postulaty lokalnej społeczności uważnie rozważone i uwzględnione, tym działania ochronne będą skuteczniejsze i monitoring będzie łatwiejszy, a gospodarowanie na tych terenach sprawniejsze.

Nowa sytuacja, przed jaką stają dziś rolnicy i inni użytkownicy gruntów sieci Natura 2000 wymaga od nich nowej wiedzy (z zakresu utrzymania i przywracania „korzystnego stanu ochrony siedlisk i gatunków”) oraz większej aktywności i uczestnictwa w sprawach przyszłości obszaru (co przewiduje art. 28 ust. 3 *Ustawy o ochronie przyrody*), która powinna polegać na debacie nie tylko nad działaniami w zakresie podmiotów ochrony siedlisk i gatunków, ale także nad nową strategią jego rozwoju. Konieczna jest zamiana dotychczasowego modelu rolnictwa, które wykorzystuje środowisko, na model rolnictwa, które służy utrzymaniu lub wzbogaceniu różnorodności biologicznej obszaru. W nowym ekosystemowo-krajobrazowym modelu rolnictwa zasoby przyrodnicze traktowane są jako wspólne aktywa obszaru. Takie podejście zmienia rolę przestrzeni rolniczej, z tradycyjnej, w którym przestrzeń pełniła funkcje produkcyjne lub po odrolnieniu przeznaczana była na cele inwestycyjne, do nowej funkcji, gdzie stanowi miejsce życia, pracy i wypoczynku społeczności lokalnej oraz dostarcza wiele dóbr publicznych całemu społeczeństwu Unii Europejskiej (Cooper *et al.* 2009).

Takim nowym podejściem do zarządzania obszarami wiejskimi, podnoszenia konkurencyjności ekonomicznej obszaru i budowania lokalnej strategii zrównoważonego rozwoju jest model wypracowany przez Program Leader. Jego celem było zachęcenie do wdrażania oddolnych, oryginalnych strategii zrównoważonego rozwoju, opracowanych dla zwiększenia dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, wzmocnienia i dywersyfikacji środowiska ekonomicznego oraz poprawienia zdolności organizacyjnych społeczności lokalnych (*Territorial Competiveness* 1999).

Podsumowanie

W Polsce obszary Natura 2000 na koniec 2010 r. pokrywały łącznie ponad 68 043 km². Część lądowa zajmowała 60 782 km², co stanowiło 19,44% powierzchni kraju. Ponad 1/3 powierzchni lądowej sieci znajduje się na gruntach rolnych. Bezpośrednio z rolnictwem związanych jest 9 typów siedlisk przyrodniczych, są to głównie siedliska użytków zielonych. Ich istnienie związane jest z systematycznym użytkowaniem, koszeniem i wypasem, które nie dopuszcza do wtórnej sukcesji krzewów i drzew.

Obszary Natura 2000 koncentrują się w północnej części Polski oraz przy wschodniej i zachodniej granicy, co wynika ze zróżnicowanego stanu zachowania różnorodności biologicznej. Największą powierzchnią odznaczają się województwa: zachodniopomorskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie, niewielką zaś kujawsko-pomorskie, łódzkie i opolskie.

Zarządzanie obszarami Natura 2000 ma na celu zachowanie i odtwarzanie „właściwego stanu ochrony” określonych siedlisk i gatunków, z uwzględnieniem warunków ekonomicznych, społecznych, kulturowych i regionalnych. Ramy działań dla zachowania i ochrony obszarów oraz wymagania dotyczące aktywnego podejścia, zapobiegania i procedur określa art. 6 Dyrektywy Siedliskowej (92/43/EWG). Zachęca on państwa członkowskie do zarządzania obszarami chronionymi na drodze zrównoważonego rozwoju, ustala granice dla działań, które mogą negatywnie oddziaływać na obszary chronione, pozwalając w określonych przypadkach na pewne odstępstwa.

Niezbędnym warunkiem efektywnego zarządzania obszarami Natura 2000 jest sporządzenie planów zadań ochronnych. Wysłuchanie przez sporządzającego projekt planu zadań ochronnych osób i podmiotów prowadzących działalność w obrębie ocenianych siedlisk, a więc znających historię ich powstania i użytkowania może nie tylko znacznie doprecyzować charakterystykę, zagrożenia i potrzebne działania ochronne, ale także uniknąć wielu nieporozumień i konfliktów. Im diagnoza będzie precyzyjniejsza, a opinie i postulaty lokalnej społeczności uważnie rozważone i uwzględnione tym działania ochronne będą skuteczniejsze, a gospodarowanie na tych terenach sprawniejsze.

Efektywne zarządzanie obszarów Natura 2000 inicjuje i wymaga zmiany podejścia do gospodarowania gruntami rolnymi oraz zmienia rolę przestrzeni z tradycyjnej, w którym przestrzeń pełniła funkcje produkcyjne do nowej funkcji, gdzie stanowi miejsce życia, pracy i wypoczynku ludzi mieszkających na danym obszarze – społeczności lokalnej oraz dostarcza wiele dóbr publicznych całemu społeczeństwu Unii Europejskiej.

Wdrażanie Natury 2000 wymaga od rolników i innych użytkowników gruntów nabycia nowej wiedzy z zakresu utrzymania i przywracania „korzystnego stanu ochrony siedlisk i gatunków”, większej aktywności i uczestnictwa w sprawach przyszłości obszaru. Zapewnienie różnorodności biologicznej w duchu Dyrektywy Siedliskowej (92/43/EWG), tj. *in situ*, w żywotnym środowisku ekonomicznym, społecznym i kulturowym wymaga nowego podejścia nie tylko do ochrony środowiska, ale do budowania lokalnej strategii zrównoważonego rozwoju, w której Natura 2000 będzie dźwignią podnoszenia konkurencyjności środowiskowej i ekonomicznej obszaru.

Literatura

- Bołtromiuk A., 2010, *Wpływ sieci Natura 2000 na rozwój obszarów wiejskich w Polsce. Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, s. 135-155.
- Bołtromiuk A., 2011, *Wpływ obszarów Natura 2000 na rozwój lokalny w świetle badań*, [w:] *Zrównoważony rozwój obszarów przyrodniczo cennych*, T. Poskrobko (red.). WSE w Białymstoku, s. 245-259.
- Chmielewski T. J., 2011, *Ewolucja systemu ochrony przyrody w Europie i Polsce*, [w:] *Zrównoważony rozwój... op. cit.*, s. 127-164.
- Chmielewski T. J., Iwanicka K., Brożek P., 2004, *Próba typologicznej systematyzacji zbioru ostoi siedliskowych Natura 2000 centralnej i wschodniej Polski*, [w:] *Studia ekologiczno-krajobrazowe w programowaniu rozwoju zrównoważonego*, M. Kistowski (red.). *Przegląd polskich doświadczeń u progu integracji z Unią Europejską*, Gdańsk, s. 159-176.
- COM (2005), *Annexes to the Thematic Strategy on the Sustainable Use of Natural Resources*, 670, final.
- COM (2006), *Halting the Loss of Biodiversity by 2010 — and beyond. Sustaining Ecosystem Services for Human Well-being*, 216, final.
- Cooper T., Hart K., Baldock D., 2009, *The Provision of Public Goods through Agriculture in the European Union. Report prepared for DG Agriculture and Rural Development*. Contract No 30-CE-0233091/00-28, Institute for European Environmental Policy, London.
- Kłodziński M., 2010, *Rozwój terenów wiejskich objętych siecią ekologiczną Natura 2000*. *Więś i Rolnictwo*, 1 (146), s. 146-156.
- Managing Natura 2000. The provisions of Article 6 of the Habitats Directive 92/43/CEE* Official Publications of the European Communities. European Communities, 2000. Natura 2000 (GIS calculated values) http://ec.europa.eu/environment/nature/natura2000/db_gis/index_en.htm.
- Pawluśkiewicz B., Piekut K., 2011, *Zarządzanie obszarami natura 2000 na terenach rolniczych*, [w:] *Zrównoważony rozwój... op. cit.*, s. 177-204.
- Piekut K., B. Pawluśkiewicz B., 2005. *Ochrona i kształtowanie użytków zielonych. Rolnicze podstawy kształtowania środowiska*. Wyd. SGGW, Warszawa, s. 20-116.
- Piekut K., Łysak D., 2009, *Wykorzystywanie trwałych użytków zielonych (TUZ) w świetle postępującej koncentracji produkcji bydła*. *Wiad. Mel. i Łąk.* t. LII, 3, s. 126-130.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z 17 lutego 2010 r. w sprawie sporządzania projektu planu zadań ochronnych dla obszaru Natura 2000 (Dz.U z 2010 nr 34 poz. 186).
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z 13 kwietnia 2010 r. w sprawie siedlisk przyrodniczych oraz gatunków będących przedmiotem zainteresowania Wspólnoty, a także kryteriów wyboru obszarów kwalifikujących się do uznania lub wyznaczenia jako obszary Natura 2000 (Dz.U. nr 77, poz. 510).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z 9 listopada 2010 r. w sprawie przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko (Dz.U. nr 213, poz.1397).
- Territorial Competitiveness. Creating a Territorial Development Strategy in Light of the LEADER Experience*, Part 1, Leader European Observatory, 1999, www.ec.europa.eu.
- Ustawa z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. nr 92, poz. 880 z późn. zm.).
- Ustawa z 3 października 2008 r. o udostępnieniu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (Dz.U. nr 199, poz. 1227).
- Zegar J. S., 2010, *Warunki środowiskowe a ekonomika gospodarstw rolnych*. *Więś i rolnictwo*, 1(146), s. 106-121.